

Mislav Ježić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zrinski trg 11, HR-10000 Zagreb
jezic.mislav@gmail.com

Ne-ljudske životinje u indijskim mitovima i religijama

Sažetak

Indijska je kultura razvila osobito bogat odnos sa svijetom prirode i životinja. Životinje u izravnome i prenesenome značenju često se spominju u vedskome pjesništvu i obredima. U poslijevedskome brahmanizmu vrhovni bog Višnu utjelovljuje se i u nekim mitskim životinjskim likovima. U Rāmāyaṇi javljaju se mnogi životinjski junaci koji pomažu Rāmi, a osobito mudri majmun Hanumant. U zbirci Pañcatantra životinjski likovi služe simbolički za prenošenje političke pouke. Simboličke se životinje u brahmanizmu povezuju i s velikim bogovima Višnuom, Śivom, Brahmanom i božicom Durgom. Budhizam i đinizam razvili su načelo nenasilnosti (ahimsā) i etički odnos prema životinjama. U buddhističkim Ātakama, nerijetko se prikazuje kako se bodhisattva rađa u životinjskim likovima s vrlinama koje vode prema prosvjetljenju. Veliki vladar Aśoka na proglasima pokazuje skrb za ljude i za životinje. I brahmanizam (hinduizam) s vremenom je razvio znatniju osjetljivost prema životinjama.

Ključne riječi

životinje, indijski mitovi i religije, *Rksamhitā*, *Rāmāyaṇa*, *Pañcatantra*, *Ātake*, Aśoka, đinizam, Mahātmā Gāndhī, *ahimsā*

Upoznavanje s indijskom kulturom može biti poučno jer je u njoj odnos ljudi prema (ne-ljudskim) životinjama bogatiji nego u prednjoistočnoj i zapadnoj kulturi. U indijskim tekstovima možemo razlikovati nekoliko književnih rodova u kojima životinje igraju znatnu ulogu.

1. *Rksamhitā*

U vedskome pjesništvu u *Rksamhiti* često se javljaju životinje, gdje kad u izravnome, ali najčešće u prenesenome, metaforičkome i simboličkome, značenju.

Nebesnici koji se slave u tome religijskome pjesništvu često se uspoređuju sa životinjama po nekome vidu svoje naravi u usporedbama i još češće metaforama. Budući da su vedski Arijci sprva bili nomadski narod koji živi ponajviše od goveda, kao Arapi od deva, Židovi od ovaca, ili Laponci od sobova, najčešće će se u usporedbama i metaforama pojavljivati krave ili bik. Ljudska simbioza s nekom vrstom životinja od kojih u pojedinome dijelu svijeta ponajviše zavisi njihov način života, moglo bi se oštrije reći: na kojoj ponajviše parazitiraju, daje toj vrsti životinja velik prostor u njihovoj kulturi.

Tako će se Parđanya, božanstvo groma (srodna imena sa slavenskim Perunom i baltičkim Perkon(s)om) zvati ili uspoređivati s mužjakom (*vṛšan*), redovito bikom, jer donoseći kišu oploduje Zemlju (RS V,83). Tako i Dyaus (Nebo) može biti bikom, a Zemlja koju oploduje kravom (RS I,160.3c). Tijekom povijesti vedske religije Parđanyu je uvelike zamijenio nebesnik Indra (Ježić

1988) pa onda i on preuzimlje narav bika, iako se češće kaže da daruje vode oslobađajući rijeke, nego donoseći kiše. Njegov mitski protivnik ahi Vṛtra, zmaj Zaprijek, koji zapriječava vode, može se, zato što gubi u borbi s njim, nazvati škopcem, uškopljenim (*vadhri*), što bi se moglo shvatiti kao vol, iako inače nema narav goveda nego zmije. Ako je Indra po naravi bik, vode ili rijeke koje oslobađa, omogućavajući time život u svijetu, mogu se uspoređivati s kravama. Tako pjeva Hiraṇyastūpa Āṅgīrasa u RS I,32.2:

»Ubio zmaja po planini legla/ Tvaštār (Rezbar, tj. Tvorac) stesao mu oružje zvučno (ili: sunčano, svarya). /

Kao ričuće krave (dhenu) što poteku/ klizno put mora odljezoše Vode (rijeke).«¹

Nešto dalje, u istoj pjesmi, u kitici 11, oslobađanje Voda usporedit će se s oslobađanjem Pañijskih krava: a tu »krave« nisu metafora za Vode jer se tu radi o oslobađanju svjetla, Sunca i zorā koje su Pañiji zatočili. Tu su »krave« metafora za Sunčeve zrake! Te se metafore, ili skraćene usporedbe, ili zagonetke, razlikuju po osnovi usporedbe, *tertium comparationis*. Vode su usporedive s kravama jer krave daju najhranjiviju tekućinu, mlijeko (*dhenu* f. »krava« izvodi se od glagola *dhayati* »sisati, musti«, caus. »dojiti, pojiti«), a bujične rijeke, kako smo vidjeli, usporedive su s njima i po huci ili rici. A Sunčeve su zrake usporedive s kravama jer su vedske krave često rumene (kao zrake u zoru: *gāvo āruṣṭh* RS I,92.1-2), a i zato što imaju rogove usporedive sa zrakama (*gāvo bhūriśṛṅgāḥ* RS I,154.6). Evo izraza iz RS I,92.2:

»Pustiše (subj.: Zore) uvis rujne zrake po volji, / rumene spregoše krave lakoprege, / Zore na istoku putanje stvoriše./ krave rumene blijeska ruj podupriješe.«²

U skladu s time i Sunce se može nazvati bikom (RS X,189.1; V,47.3) iako se češće nazivlje pticom poput orla (V,45.9; VII,63.5).

Javljaju se u *Rksamhiti* i druge životinje. Indoarijcima su osobito dragocjeni konji. Nerijetko se mitski konji javljaju u pjesmama kako vuku kola Sunca ili Zore. Spominju se i ovce i koze. Od nepripitomljenih životinja simboličku ulogu imaju i majmun, vepar, kornjača. Znatnu ulogu imaju orao i zmija koju kljuje. Orao je lik Sunca. A sa simpatijama se opisuju i žabe koje prepoznaju točno vrijeme, poput svećenika, kada najavljuju kiše (RS VII,103).

Iako se u vedsko vrijeme, u drugome tisućljeću pr. Khr., prinose žrtve i jede meso, ipak se u *Rksamhiti* krave već šesnaest puta zovu *aghnyā* »one koje se ne smiju ubijati« (Macdonell 1898, 151).

Vedski pjesnici promatraju pojavni svijet i traže skrivene pokretače i uzroke pojava u njem. Živo ga doživljuju, a životinje i njihova narav kako ju prepoznaju pomaže im da simbolički dočaraju nevidljive, a žive božanske pokretače iza pojavnoga svijeta. Iako si možda nisu mogli dopustiti mnogo suosjećanja s drugim bićima u svijetu u kojem je teško opstati, prema njemu i živim bićima u njem izrazivali su znatiželju, zapitanost, divljenje i poštovanje. A to znade učiniti njihove pjesme velikim pjesništvom.

2. *Rāmāyaṇa*

U sanskrtskome epskome pjesništvu slave se junaci. Pritom je *Mahābhārata* u osnovi junački ep koji se je s vremenom širio i misaonim razgovorima i religijskim tumačenjem zbivanja i likova. No *Rāmāyaṇa* je zadobila oblik bajke u kojoj su se među čudotvornim pomoćnicima glavnoga junaka Rāme, koji je također zadobio religijsko tumačenje, pa se s vremenom uzeo i za utje-

lovljenje vrhovnoga boga Višņua, našli junaci životinjskoga lika, uglavnom majmuni, ali među njima i neki medvjed, a u prvome redu mudri i silni majmun Hanumant. Ljudskim (polubožanskim), neljudskim (protubožanskim), i životinjskim (subožanskim) junacima *Rāmāyaṇa* daje uloge likova u bajci (junak, protujunak, junakinja, otac junakinje, čudotvorni pomoćnik) i provodi ih kroz priču tako da odrade sve funkcije koje zahtijeva ustroj bajke (njih 20 osnovnih i finale, po V. Proppu). Ta epska bajka slijedi ujedno obrazac vedskog mita o Panijima (ili Vali) i ima religijsko značenje (v. Ježić 2005). A pjesnička si predaja dopušta da povremeno životinjskim junacima dade i prave živopisne životinjske osobine. Takva se je pjesnička sinteza pokazala nenadmašno privlačnom i uspješnom i *Rāmāyaṇa* je postala najprevođenije veliko književno djelo u svjetskoj književnosti nakon *Biblije*.³

Rāmāyaṇa je vrlo slojevita, sastoji se od intrige i moralne drame na dvoru u Ayodhyi, u kojoj dolazi do progonstva prijestolonasljednika Rāme u šumu na četrnaest godina, i od bajkovito razrađena opisa Rāmina boravka u šumi sa ženom Sītom i bratom Lakṣmaṇom koji ga prate. U posljednjoj godini progonstva silni kralj protubožanskih bića *rākṣasa* Rāvaṇa na prijevazu otima Sītu i odnosi ju u svoje kraljevstvo na Laṅki. U potrazi za njom Rāma i Lakṣmaṇa nalaze saveznike u kralju majmuna Sogrīvi i njegovoj vojsci, a osobito u njegovu ministru Hanumantu. Majmuni odlaze na četiri strane svijeta u potragu, a upravo Hanumant uspijeva pronaći na jugu u kraljevstvu Laṅki zarobljenu Sītu i donesti vijest Rāmi. Potom majmunska vojska hrabro kreće u rat protiv Rāvaṇe i *rākṣasa* na Laṅku. U tome nadnaravnome boju ističu se junaci na objema stranama, a Hanumant se ističe i time što spašava život Rāmi i Lakṣmaṇi. Napokon Rāma, oružjem koje mu šalje kralj nebesnika Indra, uspijeva pobijediti i ubiti Rāvaṇu i osloboditi Sītu. Slijedi iznenađujuća epizoda u kojoj nevinna Sītā mora ulazeći u oganj dokazati da nije dopustila Rāvaṇi da legne s njome. Potom Rāma i Sītā s Hanumantom i majmunskim saveznicima na letećim kolima Puṣpaka (koja je Rāvaṇa oteo bratu Kuberi, božanskomu čuvaru sjevera, i odvezao na jug, pritom otevši Sītu) vraćaju iz južnoga kraljevstva na Laṅki u sjeverno kraljevstvo Kosala i prijestolnicu Ayodhyu nakon četrnaest godina progonstva. Tu Rāma preuzima kraljevsku dužnost te počinje uzorno razdoblje Rāmina kraljevanja (*Rāma-rāḍya*), koje, kao i Rāma sam, dobiva religijsko značenje u hinduističkoj tradiciji.

Tu imamo moralnu dramu u kojoj se pokazuje značaj pravednoga Rāme koji se nakon dvorske intrige bez žaljenja odriče kraljevstva radi otčeve časti (Ježić 2016b). Imamo zatim bajku o Rāminu progonstvu i otmici Sīte od protujunaka Rāvaṇe, nalaženju čudotvornoga pomagača Hanumanta i oslobođenju Sīte (Ježić 2005). U sklapanju saveza sa Sogrīvom i majmunima ima elemenata basne s političkom poukom. A u podlozi bajke stoji vedski mit o oslobođanju Zore na južnome kraju Sunčeve putanje (Ježić 2005).

Uza svu tu složenost (koju većina i ne prepoznaje), uvođenje šumskih životinja, posebice majmuna, a osobito Hanumanta, u priču dalo joj je toliko živosti i svježine da je to djelovalo na slušatelje tijekom dvaju tisućljeća na prostoru od Indije do krajeva Azije na istoku i jugu, i da je razvilo neki osjećaj za

1
Tekst: Aufrecht 1877; van Nooten – Holland 1994. Prijevod M. J. Usp. Ježić 1987, 210.

2
Prijevod M. J.

3
Tekst: Bhatt *et al.* I–VII 1960–1975. Enciklopedijski prikaz: Brockington 1998, 345–472; Brockington 2023, 397–411.

stvarne životinje, a posebice majmune na tim prostorima. Različite verzije *Rāmāyaṇe* pjevaju se i prikazuju u kazalištima širom Indije, Indokine ili Indonezije. Cijela je priča očaravajuća za odrasle, ali od trenutka kada se u priči ili na pozornici pojavljuje Hanumant, i sva djeca Indije i azijskih zemalja prilijepe se za pozornicu i gledaju otvorenih očiju čudesne podvige Hanumantove. On je doista poseban književni lik jer je, s jedne strane, učeni ministar koji (Rām. V,28.17cd-18) govori sanskrt, kao i pučke jezike, a s druge strane, skače s drveta na drvo, a onda i veličanstvenim skokom s kopna na otok Laṅku, kao pravi – samo nadnaravno moćni – majmun. Na Laṅki pravi nepodopštine i rusvaj među *rākṣasama* poput pravoga majmuna, a to slušatelji, gledatelji ili čitatelji oduševljeno prate. I drugi su majmuni opisani, s jedne strane, kao neustrašivi i snažni junaci u borbi s nadnaravnim *rākṣasama* (Rām. VI), a s druge, kao čopori koji na putu, gosteći se, opustoše voćnjake i opiju se medom (Rām. V,60).

Pjesništvo koje je dalo toliko životnosti epu djelovalo je i na kulturu života, u kojoj mnogi Indijci poštuju majmune i druge šumske životinje, donose im hranu, osobito banane, a Hanumanta, čija se odanost Rāmi stala shvaćati kao pobožna predanost *bhakti*, štiju kao polubožansko (ili čak božansko) biće u hramovima. *Rāmāyaṇa* ima mnogo vidova, ali je i izraz otvorenosti prema prirodi, u koju kraljevići mogu biti prognani, ali se pustinjaci i brahmani svojevrijedno u njen mir povlače i pritom dolaze i u doticaj i suživot sa životinjama. A sve je to onda i stalan poticaj da se ta otvorenost prirodi, a s time i poštovanje životinja, njeguje i širi.

3. *Pañcatantra*

Književni rod u kojem su životinjski likovi najčešće glavni junaci, ali se pritom njihovi značajni shematiziraju prema nekoj istaknutoj zamišljenoj značajki vrste, ili prema odnosu s drugim vrstama, pa se onda odnosi između takvih tipiziranih likova u priči grade tako da priča prenese neku praktičnu, vrlo često političku pouku jesu basne. Najpoznatije ime klasične indijske zbirke basnā s političkim poukama jest *Pañcatantra*, iako se u najstarijoj cjelovitoj sačuvanoj recenziji zove *Tantrākhyāyika*. Djelo je u 6. stoljeću prevedeno na srednjoperzijski (pehlevi), a s njega na sirijski i arapski (preveo Abdullah ibn al-Moquaffā) pa mora izvorno biti starije od toga vremena (zna se procjenjivati da je iz 3. st.). Prema imenima dvaju šakala Karataka i Damanaka na sanskrtu, arapski se prijevod zove *Kalīla va Dimna*. S njega je djelo prevedeno na grčki pod imenom *Stephanitēs kai Ikhnelatēs*, a odatle je prevedeno na staroslovenski. Još je mnogo prijevoda te međunarodno veoma popularne i stoga utjecajne zbirke basnā, izravnih i neizravnih, osobito s arapskoga, koji su onda širili zbirku po Europi i drugim dijelovima svijeta, uključujući Perziju i Tursku, Njemačku, Francusku, Italiju i Rusiju, pa i Hrvatsku (Relković).⁴

U uvodu u pet knjiga basnā u *Tantrākhyāyiki* (kasniji naslov *Pañcatantra* znači upravo pet knjiga) pripovijeda se kako ju je sastavio mudri brahman Viṣṇuśarman kojega je južnoindijski kralj Amaraśakti zamolio da pouči njegove glupe sinove nauci o vladarstvu. Brahman je, umjesto da ih poučava toj nauci prema zahtjevnome klasičnome indijske politološkome djelu *Arthaśāstri*, čemu nisu bili dorasli, sastavio zbirku jednostavnih basnā u kojoj se oslikavaju primjeri političkoga uspjeha i neuspjeha u odnosima s prijateljima i neprijateljima (sklapanju i nesklapanju saveza). Ona je podijeljena na priče o političkome neuspjehu kada se ne prepozna neprijatelj (nesaveznik,

amitra) – u knjigama I i III, ili pak prijatelj (saveznik, *mitra*) – u knjizi V, i o političkome uspjehu kada se prepoznaje neprijatelj – u knjizi III i IV, ili prijatelj – u knjizi II i III. Kompozicija je dakle: knjiga I – neuspjeh, knjiga II – uspjeh, knjiga III – uspjeh, neuspjeh, uspjeh, knjiga IV – uspjeh, knjiga V – neuspjeh (Matišić 1980, 26.).

Tako je primjer neuspjeha zbog neprepoznavanja prijatelja basna o kralju lavu kojega šakal Damanaka posvadi s prijateljem bikom te lav ubije bika, a time osigura hranu i svojemu licemjernomu savjetniku šakalu (knjiga I). Primjeri su uspjeha zbog prepoznavanja prijatelja (saveznika) basna o prijateljstvu goluba i miša koji spasi golube iz mreže lovca pregrizavši ju, te basna o prijateljstvu (savezništvu) miša, vrane, kornjače i srne, u kojoj miš oslobodi srnu iz zamke, a potom srna i vrana odmame lovca od kornjače, te joj miš pregrize užad kojom ju je lovac sputao (knjiga II). Primjer je neuspjeha zbog neprepoznavanja neprijatelja basna o sovama koje noću pobiju dio vrana, ali potom prime u svoje boravište vrana koja im se dodvori, a sprema im osvetu te svoje vrane u pogodnome trenu pozove da sovama potpale boravište (knjiga III).

Te su basne pune poučnih kitica, na primjer (I,182):

»Izbjegavati treba suosjećanja kralja, brahmana koji sve jede, razuzdanu ženu, nepokorna slugu, nebrizna službenika, suputnika karaktera loša te osobu koja svoje dužnosti ne pozna.«⁵

Ili (II,122):

»Oni ljudi žive vječno i piju skorup sreće koji prijatelji su s prijateljima, Koji vesele se s veselima i voljeni koji raduju se s voljenima.«⁶

Ili (II,151):

»Kada s niskima se druži čovjek, ponižen biva.
Druži li se s jednakima, jednak ostaje. A s odličnima odličan postaje.«⁷

Teško je reći, mogu li basne time što su im likovi većinom životinje približiti ljude životinjama ili senzibilizirati ih prema njima. U načelu ne. One prije oslikavaju raznovrsnost ljudi i njihovih društvenih odnosa prikazujući ju (alegorijski) raznovrsnošću životinjskoga svijeta, a svrha im je pragmatična pouka, često i politička, koja može i ne mora biti etična.

4. *Vāhane* u brahmanizmu

Simbolična uloga životinjskih likova javlja se u brahmanizmu / hinduizmu u tekstovima i ikonografiji i pri povezivanju božanstava sa simboličnim životinjama: vrhovna božanstva imaju svojstvene životinje na kojima jašu (*vāhana*): Višņu na orlu Garuđi, Šiva na biku Nandinu, Brahman na ptici *hamsi* (mitskoj guski, labudu), božica Durgā na lavu itd.

Neki se put moramo domišljati značenju, a neki ga put možemo pouzdano prepoznati. Bik označuje Šivu pod vidom boga plodnosti, možda u slijedu Parđanye i Indre. *Hamsa* kao ptica selica možda označuje da Brahman obu-

4
Usp. Katičić 1973, 299–305; Matišić 1980, 9–37, 252–253.

5
Prijevod: Matišić 1980, 104.

6
Prijevod: Matišić 1980, 135.

7
Prijevod: Matišić 1980, 142.

hvaća godišnje kruženje Sunca: spuštanje na jug i povratak na sjever. A orao Garuđa sigurno je simbol Sunca jer je Višņu božanstvo Neba »odmaknuta hrpta« (tj. uzdignute Sunčeve putanje < *vi-snu*).⁸

5. *Ātaka*

Buddhističke priče o prethodnim rođenjima bodhisattve, bića koje će u posljednjem rođenju postati Buddha, zovu se *Ātaka* (Priče o rođenjima). Velika zbirka takvih priča ušla je u drugi dio staroga buddhističkoga pālij-skoga kanona *Tipiṭaka* (skr. *Tripīṭake*), u drugu od triju skupina tekstova, *Suttapiṭaku* (skr. *Sūtrapīṭaku*) i njen dio koji bi trebao obuhvaćati manje tekstove *Khuddakanikāya* (skr. *Kṣudraka-āgama*). U pālij-skome kanonu broji ih se 547. Zapravo su u kanon ušle samo kitice, često pouke, a prozne pripovijesti predavale su se usmeno, a zapisane su (naknadno) samo u komentaru uz kanonske kitice. *Ātaka* ima u predajama različitih škola starijega i mlađega buddhizma. U likovnim prikazima potvrđene su neke slavne *ātaka* već u 3. i 2. st. pr. Khr. pa ne mogu biti mlađe od toga iako sačuvani pālij-ski komentar s proznim pripovijestima možda nije zapisan prije 5. st. n. e. (Zna se i za starije zapise priča, ali nisu sačuvani.) Te priče u načelu imaju etičku poruku jer prikazuju bodhisattvu u nekome od prijašnjih života u kojem se je istakao svojom plemenitošću ili mudrošću, općenito vrlinama koje se zovu *pāramita* (transcendentne, spasonosne vrline, to su najčešće darežljivost, čudorednost, bežžudnost i mudrost, a onda i hrabrost, strpljivost, istinoljubivost, odlučnost, dobrohotnost i ravnodušje).⁹ U nizu tih prijašnjih života prikazuje se kako se je bodhisattva rodio u liku neke životinje: zeca, goluba, *hamse* (guske, labuda), jelena (antilope), slona, majmuna itd. iako se je u većini priča rodio kao čovjek: kralj, kraljević, asket, brahman, trgovac itd. Već u životinjskim utjelovljenjima bodhisattva je često spreman žrtvovati vlastiti život za druge: kao zec da bi nahranio gosta, kao majmun da bi spasio svoj čopor, ili kao jelen da bi spasio život nosećoj košuti.

Kao znakovit primjer može se uzeti *ātaka* o jelenu Nigrodhi *Nigrodhamiga-dātaka*.¹⁰ O složenu ustroju kanonskih *ātaka* u kojem se povezuju prigoda u kojoj se pripovijeda (*paćcuppana-vatthu*) s pripovijesću o prethodnome rođenju (*atītavatthu*) i s povezivanjem likova iz priče sa sadašnjošću (*samodhāna*) nije ovom prigodom potrebno govoriti. Glavni dio pripovijesti jest *atītavatthu*. Tu se pripovijeda o kralju Benaresa Brahmadatti koji je svaki dan išao u lov na jelene (antilope) i jeo njihovo meso. U blizini su živjela dva stada od po pet stotina jelena. Jednomu je predvodnik bio jelen Nigrodha, a drugomu Sākha. Mnogo je jelena i košuta pri tome pogibalo. Stoga su se vođe dvaju stada dogovorile da ždrijevom odluče svakoga dana koji će jelen biti poslan kralju za hranu, jednoga dana iz jednoga stada, drugoga dana iz drugoga. Kralj i njegov kuhar to su prihvatili. No jednoga je dana ždrijev pao na noseću košutu iz Sākha stada. Ona je zamolila Sākhu da ju poštedi dok ne porodi lane, a da ju zatim pošalje kralju. Sākha je odbio. Potom je otišla Nigrodhi da joj pomogne. A prekrasni jelen Nigrodha odlučio je poštedjeti ju i sam se žrtvovati i otići ponuditi se kralju za obrok. Kada je kralj Brahmadatta vidio kralja jelena kako se je došao žrtvovati, pitao ga je zašto je došao, i kada je čuo razlog, rekao je Nigrodhi:

»Prijatelju, zlatni kralju jelena, nikada ranije nisam vidio nekoga obdarenoga takvom smirenošću, ljubavlju i samilošću čak niti među ljudima. Ublažio si me, ustani! Obecavam sigurnost tebi i njoj.«¹¹

Ali Nigrodha ga je pitao što će biti s ostalima. Kada je kralj obećao da će poštediti jelene, stao je Nigrodha pitati za druge životinje, četveronožne, pa ptice, pa ribe, sve dok kralj zadivljen njegovom samilošću nije dao jamstvo za sigurnost svih osjećajućih bića. A tada je Nigrodha poučio kralja buddhističkoj *dhammi*, a poučivši ga, vratio se je u šumu.

Ta nam *đātaka* može biti, kako su pokazali M. Gaster, T. S. Speyer i R. Garbe, zanimljiva i po tome što je utjecala, uslijed byzantijske preradbe, na oblikovanje kršćanske legende o svetome Eustakhiju, potvrđene već u 7. i 8. stoljeću. U srednjem vijeku bio je sv. Eustakhij tako obljubljen da su mu podignute crkve u Carigradu, Rimu, Parizu, Madridu i drugdje. Sv. Eustakhij bio je zapovjednik u doba cara Traiana, a doživio je mučeništvo kao kršćanin u doba Hadriana. Legenda, kako je sačuvana u djelu *Legenda Aurea* Jacoba de Voragine, pripovijeda da se je zapovjednik Placid obratio na kršćanstvo i potom uzeo ime Eustakhij kada se je, kao lovac, susreo u šumi s krasnim jelonom kojega je gonio, a koji se je zaustavio na vrhu brežuljka, sa znakom križa među rogovima i likom Khrista iznad križa, i rekao zapovjedniku:

»O Placide! Zašto me progoniš? Radi tvoje sam se dobrobiti pojavio pred tobom u liku ove životinje. Ja sam Khrist kojega ne znajući štuješ [...]«

Tada ga je jelen poučio kršćanskoj vjeri riječima koje sažeto prenose sadržaje Biblije.

Nigrothamigadātaka mnogo je stoljeća starija od legende o sv. Eustakhiju. U *đātaki* je razlog što se jelen obraća kralju pripovjedno motiviran samilošću prema košuti, jelenima i drugim životinjama, a u legendi je to samo lijepa slika, jelen od Placida ne traži ništa za jelene ili druga bića, nema razloga zašto se Khrist pojavljuje baš u liku jelena. Prizor nema motivacije osim namjere Khristove da obrati Placida / Eustakhija na kršćansku vjeru. Time će samo njega osobno izbaviti od poganstva (a on će zbog toga poslije podnesti mučeništvo). Bodhisattva se je niz puta rodio u liku neke životinje. Khrist se inače nikada ne javlja u liku životinje. K tomu je već Speyer prepoznao u drugome dijelu legende o sv. Eustakhiju utjecaj još jedne *đātake*, priče o kraljeviću Vessantari, a radnja se uopće ne zbiva na području Rimskoga Carstva nego na obali rijeke Hydasp, a to je Vitastā u Pañdābu, u Indiji, gdje se zbiva i radnja *đātake* o Vessantari, dakle indijski je utjecaj ostao neizbrisano u tekstu (v. Grabovac 2012, 91–96). No najveća je razlika u tome što je plemenita *đātaka* u kojoj jelen propovijeda samilost prema životinjama pretvorena u legendu o svetcu, kršćanskome mučeniku, koji nije postao zaštitnik jelena, nego lovaca! To je izraz ključne razlike između zapadne kršćanske i indijske buddhističke kulture.

Đātaka o Nigrodhi izabrana je kao primjer i zato što je zauzela posebno mjesto među *đatakama*. Kada je Buddha Śākyamuni doživio prosvjetljenje (*bodhi*), prvu je svoju pouku ili propovijed o *dhammi*, prema čvrstoj predaji, održao upravo u gaju jelena kraj Benaresa, a tu je prema *đātaki* bodhisattva Nigrodha bio poučio kralja Brahmadata.

8
Usp. Ježić 2016a.

9
Grabovac 2021 (doktorski rad), 276.

10
Na hrvatski ju je prevela, analizirala i stavila u poredbeni okvir Višnja Grabovac 2012, 91–104.

11
Prijevod: Grabovac 2012, 102.

6. Aśoka

Indijski nam je veliki kralj Aśoka (vladao otprilike 273. – 232. pr. Khr.), koji se je desetak godina nakon posvećenja za vladara obratio na buddhističku nauku, *dhammu*, ostavio o tome pisana svjedočanstva. Arheolozi su pronašli njegove natpise na stijenama na granicama carstva, tada najvećega na svijetu, i na stupovima u središtu carstva, a filolozi su ih uspjeli pročitati. To su najstariji sačuvani zapisani tekstovi u Indiji (nedavno se je pojavila pretpostavka da su arheolozi našli koji primjer još nešto starijih natpisa, ali ako je ta procjena točna, oni se ne mogu po znatnosti usporediti s Aśokinima). Na četrnaest velikih natpisa na stijenama, uklesanih 12. i 13. godine kraljevanja, Aśoka uglavnom iznosi svjedočanstva o načelima svojega vladanja.

Govori o praktičnim etičkim načelima, kao što su poslušnost ocu i materi, darežljivost prema prijateljima, znancima i rođacima, brahmanima i šramaṇama (pustinjacima, redovnicima), kao i neubijanje (nežrtvovanje) živih bića (proglas III). Svjedoči o velesavjetnicima (ministrima) koji paze na čudoredno postupanje prema slugama, prema brahmanima, prema starima, prema zatvorenicima, prema ženama (proglas V). Govori o tome kako potiče sve vjerske zajednice na dijalog, uzajamno poštovanje i učenje jednih od drugih (proglas VII i XII). Protivi se ratu i pobjedi oružjem i otvoreno ispovijeda svoje žaljenje zbog jedinoga rata koji je vodio osvojivši zemlju Kaliṅgu (u Orissi, proglas XIII) te skrupulozno opisuje kategorije i brojeve žrtava: sto tisuća ubijenih, sto pedeset tisuća rasseljenih, a mnogo puta toliko umrlih od usputnih posljedica rata (vjerojatno gladi, rana i bolesti); u žrtve ubraja i one kojima su stradali prijatelji, znanci, drugovi i rođaci ako im nisu otupjeli osjećaji! Umjesto osvajanja ratom, on želi pobjeđivati *dhammom*! Širi *dhammu* cijelim svojim carstvom. A to počinje zalaganjem za *dhammu* na vlastitu dvoru; stoga u prvome od svih velikih proglašenja na stijeni (proglas I) govori o žrtvama životinja u brojevima sličnima ratu: svaki dan su se na dvoru žrtvovala stotine tisuća njihovih života radi jela; tu još dok piše nije izvojevao punu pobjedu jer se još žrtvuju po tri životinje dnevno (vjerojatno se to, kako misli izdavač teksta Aśokinih proglašenja Hultsch, odnosi na neke članove kraljeve obitelji), ali kaže da se ni te tri neće ubuduće žrtvovati. A zalaganje za *dhammu* nastavlja se i preko granica vlastitoga carstva. Znamo da je Aśoka stao slati buddhističke misionare na jug, sjever i zapad te se s njime buddhizam stao razvijati u svjetsku religiju. Ali što to znači? Aśoka izvješćuje u drugome proglašenju na stijeni da je u cijelome carstvu, ali i u kraljevstvima u južnoj Indiji koja nije osvajao (Cola, Pāṇḍya, Satyaputra, Kelaraputra, Tāmraparṇī / Ceylon) i u helenističkim kraljevstvima na zapadu koja se mogu pouzdano identificirati (sve ih, naime, pobraja u proglašenju XIII, a u proglašenju II samo jasno naznačuje) sa zemljama gdje vladaju Antiokh II. Theos (Perzija i Sirija), Ptolemaj II Philadelph (Egipat), Maga (Kyrēna), Antigon Gonata (Makedonija) i Alexandar (Ēpeir), dakle do našega susjedstva, svugdje uvodio dvije liječničke skrbi (*cikīcha*, skt. *cikitsā*), liječničku skrb za ljude i liječničku skrb za životinje. I da je svakamo, gdje ih nije bilo, dao donositi i saditi ljekovite trave za ljude i za životinje, i korijenje i plodove, i da je po putovima dao iskopati bunare i posaditi stabla »*da ih uživaju životinje i ljudi*« (*paribhogāya pasu-manussānaṃ*).¹²

Moćni vladar tada najmoćnijega carstva na svijetu, koji ne želi ratovati nego »pobjeđivati *dhammom*«, koji se zalaže za sklad i dijalog među vjerskim zajednicama, koji se zalaže za čudoredni poredak u carstvu, koji uvodi socijalne službe za stare i siromašne, zalaže se i za skrb za ljude i za životinje. Kršćanski su misionari znali u područjima misija podizati bolnice za ljude,

ali u načelu nisu i za životinje, a Aśoka šalje svoje misionare da ustanove liječničku skrb za ljude i za životinje, ne samo u njegovu carstvu, nego i do četiri tisuće kilometara daleko u južnoindijskim i u helenističkim državama. I da sade ljekovito bilje, kopaju bunare i sade stabla »da ih uživaju životinje i ljudi« (ni poredak mu nije presudan).

O takvim buddhističkim etičkim načelima, koja uključuju i životinje, imamo svjedočanstva i sa Śrī Lanke, gdje su veliki hidrotehnički pothvati kraljeva, izvedeni nakon što je Aśoka tamo poslao buddhističke misionare, i mnogo bolje sačuvani nego u Indiji, ili u Kambodži za mahāyānskoga vladara Dayavarmana VII u 12. – 13. stoljeću., kojemu je daleki uzor mogao biti davni Aśoka, dobro upamćen u buddhističkim kronikama i legendama.

7. Dīnizam

Dīnizam je indijska religija koja još naglašenije od buddhizma poštuje život živih bića, a redovnici se u njoj brinu i ulažu napore da ne pozlijede ni malena živa bića. Ovdje neka dostane opći okvir dīnističke nauke u kojoj se sve što postoji dijeli na dvije kategorije: živo (*dīva*) i neživo (*adīva*). A onda se živa bića dijele po broju osjetila, od jednoga do pet. Tekstovi kažu da jedno osjetilo (dodir) ima bilje, dva osjetila (dodir i ukus) crvi, tri osjetila (dodir, ukus i njuh) mravi, četiri osjetila (prethodna i vid) pčele, a svih pet osjetila (prethodna i sluh) više životinje poput ptica i sisavaca, uključujući i ljude. Vjerojatno je razlog takve podjele živih bića u nastojanju da se poštuje najviše od pet općih ćudorednih načela, pored istinoljubivosti (*satya*), neuzimanja ničega tuđeg (*asteya*), spolne ćednosti (*brahmaćarya*) i slobode od svake pohlepe (*aparigraha*), naime – *ahimsā*, nenasilnost, želja da se nikoga ne povrijedi, a za to je potrebno znati koliko je koje biće osjetljivo i time povrjedljivo.

Iz povijesti su nam poznati neki dīnistički vladari koji su u načelu pazili na *ahimsu*, a time i na zaštitu životinja, poput moćnoga Amoghavarše Rāṣṭrakūṭe, vladara najvećega dijela Dekana i dijela sjeverne Indije (do Kanauda) iz 9. stoljeća, ili Kumārapāle Ćaulukye, vladara Guđarāta iz 12. stoljeća.

Spomenutih pet ćudorednih načela u osnovi prihvaćaju i buddhizam i hinduizam (u svakome slučaju, prihvaća ih široko rasprostranjeni sustav yoge), i stavljaju im na čelo *ahimsu*.

8. Mahātmā Gāndhī

I u 20. stoljeću, i u hinduizmu, još su živa i ta etička načela, i *ahimsā*, želja da se nikoga ne povrijedi, i obzir prema drugim živim i osjećajućim bićima. Sve to vjerojatno nikada nije bilo općeprihvaćeno, a kamo li slijeđeno od svih i u punoj mjeri, ali nije bilo odbaćeno i postojalo je kao etički kvasac koji je mogao »gladnima i žednima pravde« dati kruha od kojega se živi. Najveći zatočnik *ahimsu* u 20. stoljeću, Mohandās Karamćand Gāndhī, u stoljeću najkrvavijih ratova, pa i u vrijeme nasilnih indijskih revolucionara, uspio je u nečem u čem možda nitko u povijesti do tada nije uspio, naime pokrenuti stotine milijuna ljudi u Indiji da se nenasilno suprotstave britanskoj kolonijalnoj vlasti, ali i nepravdama u vlastitome hinduističkome društvu. Jedan od ista-

knutih njegovih nasljedovatelja, baptistički svećenik i propovjednik Martin Luther King rekao je za njega:

»Gandhi je bio prvi čovjek u povijesti, koji je Isusovu etiku ljubavi izdigao iznad puka odnosa između pojedinih osoba i podigao ju do snažne i djelotvorne društvene moći u najvećem mjerilu.« (Rau 1970, 136)

Gāndhī je uspio postati pojam i uzor i mnogima na Zapadu. No dok su se divili njegovu političkomu i društvenomu zalaganju, zapadnjaci često nisu mogli razumjeti nešto tako »praznovjerno« kao što je njegovo zalaganje za »zaštitu krave«. Gāndhījev životopisac (do 1924. godine), francuski nobelovac Romain Rolland ipak to ocjenjuje drugačije:

»Zaštićivanje krave je oznaka hinduizma. Gandhi vidi u tom dapače jedno od najviših očitovanja ljudskoga razvoja. Zašto? Jer je to simbol (znak) saveza, što ga je čovjek sklopio sa »svietom nižim od sebe«. Ono znači »bratstvo među čovjekom i životinjom«. I – kako je on to liepo rekao – »izdiže čovječje biće iznad granica njegove vrste, te ostvaruje ujedinjenje čovjeka sa svim, što živi«. [...] I nije nimalo ludo reći, da je zaštićivanje krave u smislu, što mu ga on daje, »dar hinduizma svietu«. Jer evandjeoskoj zapovjedi: »Ljubi bližnjega svoga, kao samoga sebe«, dodaje on: Sve što živi, tvoj je bližnji.« (Rolland, prijevod Vandekar 1924, 20–21)

Rolland je to mogao bolje razumjeti od mnogih jer je, kao i Gāndhīev zapadnjački uzor Lav Tolstoj, bio vegetarijanac. No možda nas može dodatno iznenaditi da i u Hrvatskoj Gāndhīevo shvaćanje nije ostalo neshvaćeno. Vjerojatno najzaslužniji »vođa naroda« u Hrvatskoj u 20. stoljeću, Stjepan Radić, duhovni srodnik Gāndhīev po nenasilnosti i hrabrosti, u svojem je članku »Pomiratelj, učitelj i spasitelj Indije Mahatma Gandhi« iz 1927. godine pisao o vjeri, koju dijeli s Gāndhīem, a koja daje onakvu snagu volji da se nenasilno suprotstavi svakoj sili, kakva je korijen slobode:

»Jer sam pojam vjere sadržava neograničenu poniznost, punu neograničene ljubavi prema svome bližnjemu a neograničene sućuti prema svemu što je živo.«¹³

Literatura

- Aufrecht, Theodor (³1955. [1877], ur.): *Die Hymnen des Rgveda, I-II: Erster Teil, Maṇḍala I-VI; Zweiter Teil, Maṇḍala VII-X nebst Beigaben*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Bhatt, G. H. et al. (1960–1975): *The Vālmīki-Rāmāyaṇa*. Critically edited for the first time, Vols. I- VII, Baroda: Oriental Institute.
- Brockington, John L. (1998): *The Sanskrit Epics*, Brill, Leiden – Boston – Köln.
- Brockington, John L. (2023): »Rāma's travels eastwards«, u: Ivan Andrijić et al. (ur.), *Medhótá śrávaḥ I, Felicitation Volume in Honour of Mislav Ježić*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Dev Publishers & Distributors, Zagreb – New Delhi, str. 397–411.
- Fausbøll, Viggo (1962 [1877]): *The Jātaka – Tales of the Anterior Births of Gotama Buddha*, Messrs. Luzac & Comp. Ltd., London [Pāli Text Society, Trübner, Strassburg].
- Grabovac, Višnja (2012): »Utjecaj buddhističkih jātaکا na nastanak legende o svetome Eustahiju; Nigrodhamigajātaکا«, *Književna smotra* 166 (2012) 4, str. 91–104.
- Grabovac, Višnja (2021): *Razvoj i mijene poimanja Gotame Buddhē i njegova životopisa u starijem buddhizmu* (doktorski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Hultzsch, Julius Theodor ([1925] 1969): »Inscriptions of Aśoka«, *Corpus Inscriptionum Indicarum*, sv. I, Athenaeum, Calcutta.
- Ježić, Mislav (1987): *Rgvedski himni*, Globus, Zagreb.

- Ježić, Mislav (1988): »The Transfer of Divine Attributes in the Ṛksamhitā«, *Journal of Indo-European Studies* 16 (1988) 1–2, str. 127–152. Takoder: *Indologica Taurinensia* XV–XVI (1989/1990), str. 145–175.
- Ježić, Mislav (2005): »Can a Monkey Play a Bitch? Hanumant and Saramā«, u: Peteri Koskikallio (ur.), *Epics, Khilas and Purāṇas: Continuities and Ruptures. Proceedings of the Third DICSEP*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 255–293.
- Ježić, Mislav (2012): »Aśokini natpisi na stijeni: 14 proglaša (Shāhbāzgarhī, Mānsehrā, Kālsī, Gīrnār, Sopārā, Dhaulī, Jaugada, Erṛaguḍi, Sannati). Povijesni uvod, prijevod i tumačenja«, *Književna smotra* XLIV (2012) 4, br. 166, str. 165–182.
- Ježić, Mislav (2016a): »Puruṣa-Nārāyaṇa and Uttara-Nārāyaṇa: Their Impact on the Development of Viṣṇuism and Hinduism«, u: Hans Henrich Hock (ur.), *Veda and Vedic literature: select papers from the Panel on »Veda and Vedic Literature« at the 16th World Sanskrit Conference (28 June - 2 July 2015) Bangkok, Thailand*, DK Publishers Distributors, New Delhi – Bangkok, str. 159–180.
- Ježić, Mislav (2016.b): »Rāmāyaṇa and Dasarathajātaka«, u: Mislav Ježić, Ivan Andrianić, Sven Sellmer (ur.), *On the Growth and Composition of the Sanskrit Epics and Purāṇas. Proceedings of the Fifth Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purāṇas*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Dev Publishers & Distributors, Zagreb – New Delhi, str. 63–116.
- Katičić, Radoslav (1973): *Stara indijska književnost, sanskrtska, palijska i prakrtska*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Macdonell, Arthur Anthony (1898): *Vedic Mythology. Strassburg. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde III, 1*, K. J. Trübner, Strassburg.
- Matišić, Zdravka (1980): *Pañcatantra u najstarijoj sačuvanoj recenziji Tantrākhyāyiki*, prev. Zdravka Matišić, Naprijed, Zagreb.
- Nooten, Barend A. van; Gary Holland (ur., 1994): *Rig Veda. A metrically restored text with an introduction and notes*, Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Rau, Heimo ([1970] ³1974): *Mahātmā Gāndhī in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Rohwolt, Reinbek bei Hamburg.
- Rolland, Romain (1924): *Naš Gandhi*, prev. Josip Vandekar, Radićeva slavenska knjižara, Zagreb; pretisak s proslavom Mislava Ježića 2021., Hrvatsko-indijsko društvo, Zagreb.

Mislav Ježić

Non-Human Animals in Indian Myths and Religions

Abstract

Indian culture has developed a particularly rich relationship with the world of nature and animals. Animals in a literal and figurative sense are often mentioned in Vedic poetry and rituals. In post-Vedic Brahmanism, the supreme god Viṣṇu is represented as transcendent and in his incarnations, including some mythical animal figures. In the Rāmāyaṇa, many animal heroes appear as helpers of Rāma, also an incarnation of Viṣṇu, the most miraculous helper being the wise monkey Hanumant. In the Pañcatantra collection, animal figures serve symbolically to convey a political lesson. Symbolic animals in Brahmanism are also associated with the great gods Viṣṇu, Śiva, Brahmā and the goddess Durgā. Buddhism and Jainism developed the principle of non-violence (ahimsā) and an ethical attitude towards animals. In the Buddhist Jātakas, the bodhisattva is often depicted as being born in animal forms with virtues that lead to enlightenment. The great Buddhist ruler Aśoka shows concern for people and animals in his proclamations. Brahmanism (Hinduism) also developed a greater sensitivity towards animals over time.

Keywords

animals, Indian myths and religions, Ṛksamhitā, Rāmāyaṇa, Pañcatantra, Jātakas, Aśoka, Jainism, Mahātmā Gāndhī, ahimsā